

УДК 373.2.016:81]:373.2.017:316.42(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-707-715](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-707-715)

Трофаїла Наталія Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20304, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6133>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СЛОВНИКОВОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СУСПІЛЬНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Анотація. У статті охарактеризовано динамічний розвиток мовлення, збагачення словникового запасу в дошкільному віці пов'язані з входженням та пізнанням дітьми суспільного довкілля. Автор зазначила основні базові поняття, з якими повинні бути ознайомлені діти дошкільного віку. Висвітлено ідею про важливість та необхідність поряд із оволодінням лексичним значенням слів навчати дітей помічати явища мовної дійсності «слова» як одиниці структури мови. Використання сенситивного періоду розвитку мовлення дітей дошкільного віку має сприяти накопиченню словникового запасу, а також розуміння мови як явища дійсності. Теорія і методика словникової роботи дітей дошкільного віку та ознайомлення з довкіллям у своїй більшості спрямовані на пізнання довкілля, його розуміння завдяки лексично-мовленнєвому розвитку.

У закладі дошкільної освіти у процесі словникової роботи пропонується реалізація завдань із навчання дітей сприйняття слова як об'єкта мовної дійсності. Звертається увага на важливості навчати дітей спостереження над своїм мовленням на основі уявлень про ознаки слова та контролювати правильність його віднесення до даної одиниці мови.

Розглядається формування дитячого словника як тривалий і складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння їхніх лексичних соціально закріплених значень та вміння доречно використовувати у конкретних умовах спілкування. Відмічається своєрідність активного словника дітей дошкільного віку. Особливості розвитку мислення – наочно-дійове та наочно-образне, пояснює переважання слів у активному словнику, що позначають назви предметів – іменники (слова-назви) і дій – дієслова (слова-дії). Дослідження опирається на міжпредметні зв'язки різних видів діяльності. Такий підхід дозволяє на основі зростаючого інтересу дітей дошкільного віку до пізнання та розуміння довкілля здійснення інтенсивного розвитку їхнього активного словника та мовлення.

Ключові слова: словник, словникова робота, діти дошкільного віку, суспільне довкілля.

Trofaia Nataliia Dmytrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Child Psychology and Pedagogy, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20304, <https://orcid.org/0000-0002-9865-6133>

THEORETICAL PRINCIPLES OF VOCABULARY WORK WITH CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IN THE PROCESS OF FAMILIARIZING CHILDREN WITH THE SOCIAL ENVIRONMENT

Abstract. The article characterizes the dynamic development of speech, the enrichment of vocabulary in preschool age is connected with children's introduction and knowledge of the social environment. The author noted the main basic concepts that preschool children should be familiar with. The idea of the importance and necessity, along with mastering the lexical meaning of words, to teach children to notice the phenomena of the linguistic reality of the "word" as a unit of the language structure is highlighted. The use of the sensitive period of speech development of preschool children should contribute to the accumulation of vocabulary, as well as the understanding of language as a phenomenon of reality. The theory and methodology of preschool children's vocabulary work and familiarization with the environment are mostly aimed at learning about the environment, its understanding thanks to lexical and speech development.

In the preschool education institution, in the process of dictionary work, it is proposed to implement tasks for teaching children to perceive a word as an object of linguistic reality. Attention is drawn to the importance of teaching children to observe their speech based on ideas about the signs of a word and to monitor the correctness of its assignment to a given language unit.

The formation of children's vocabulary is considered as a long and complex process of quantitative accumulation of words, assimilation of their lexical socially fixed meanings and the ability to use them appropriately in specific communication conditions. The originality of the active vocabulary of preschool children is noted. Features of the development of thinking - visual-active and visual-figurative, explain the predominance of words in the active dictionary that denote the names of objects - nouns (word-names) and actions - verbs (word-actions). The research is based on interdisciplinary connections of various types of activities. This approach allows intensive development of their active vocabulary and speech based on the growing interest of preschool children in learning and understanding the environment.

Keywords: dictionary, dictionary work, children of preschool age, social environment.

Постановка проблеми. Державні вимоги та концептуальні положеннями щодо мовної освіти громадян України, які розміщені в нормативних документів, а саме: Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту»; Базовому компоненті дошкільної освіти, де вказується необхідність на посилену увагу до мовної освіти в усіх закладах освіти, зокрема, закладах дошкільної освіти, наголошено на необхідності розв'язання одного з ключових завдань дошкільної освіти – формування дошкільника як активного, ініціативного мовця.

Словникова робота є важливим напрямом і вагомою складовою навчально-мовленнєвої діяльності дитини-дошкільника, яка здійснюється в процесі всієї навчальної і виховної роботи, і метою якої є розширення словникового запасу дітей і розвиток їхнього мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема розвитку словника дітей дошкільного віку є предметом наукового дослідження психологів, психолінгвістів, лінгводидактів, педагогів, які досліджують різні її аспекти. Зокрема, цій проблемі присвятили свої праці такі психологи та психолінгвістики, як: П. Блонський, Л. Виготський, Д. Ельконін, М. Жинкін, О. Леонт'єв, О. Лурія, О. Потєбня, Ф. Сохин, С. Цейтлін, О. Шахнарович та ін.; лінгводидакти: О. Аматьєва, Н. Бабич, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Попова, С. Хаджирадева та ін.; педагоги: Г. Ватаманюк, О. Ковшар, В. Коник, К. Крутий, Н. Кудикіна, Н. Луцан, І. Луценко, В. Ляпунова, І. Непомняща, Ю. Руденко, О. Соловійова, Є. Тихєєва, О. Трифонова, О. Ушакова, М. Черкасов, В. Ядешко та ін.

Мета статті – теоретично обґрунтувати особливості словникової роботи з дошкільниками в процесі ознайомлення дітей з суспільним довкіллям.

Виклад основного матеріалу. У сучасній методиці словникова робота розглядається як «цілеспрямована педагогічна діяльність, яка забезпечує ефективне засвоєння словникового складу рідної мови».

На думку Н. Горбунової, словникова робота це «спеціально організована діяльність, спрямована на виховання уваги дітей до змістової сторони слова, мовлення в цілому, розуміння і тлумачення значення слів, на збагачення, активізацію та розвиток словника із застосуванням інтерактивних методів, прийомів, технологій» [4, с. 155].

Психологічну періодизацію мовного розвитку дитини розглядає А. Маркова. В основу періодизації було покладено становлення, диференціацію функції мови та обслуговуючих її форм.

Мовними функціями вчена називає «види мовної діяльності з різними завданнями, цілями, які впливають із інших, більш широких сфер

спілкування». Формами мови на думку вченої є «система спільно вироблених засобів для здійснення мовної діяльності».

Учена дає таку характеристику кожному віковому періоду дитини:

- немовлячий період (до 1 року). Мовні функції - соціально- емоційний контакт з дорослими, називання предмета словом (тобто експресивна та номінативна функції), на кінець року з'являється індикативна функція (називання ознак предметів). Форми мови: гукання, гуління, лепет, складовий контур слова, слова;

- ранній вік (від 1 до 3 років): мовні функції - узагальнююча (слово вживається по відношенню до групи, класу предметів), вказівна (це м'ячик). Форми мови: речення, ситуативне та діалогічне мовлення.

- дошкільний вік (від 3 до 6-7 років). Мовні функції - соціальний контакт, регулююча, плануюча функції мови.

Психологом Р. Левіною було описано «етапи розвитку мовної свідомості дитини» :

- на першому етапі «повністю відсутнє розуміння мови та диференціація звуків», вказує науковець. Це дофонемна стадія розвитку мови.

- на другому етапі, як зазначає автор, «з'являється розрізнення більш далеких фонем, але відсутня диференціація близьких». Вимова неправильна, спотворена. Звуки дитина чує інакше, ніж дорослі. Неправильність вимови звуків дитина не помічає.

- для третього етапу характерне те, що дитина «чує звуки у відповідності з їх фонематичними ознаками», зазначає дослідниця. І хоча сама ще багато звуків не вимовляє, проте впізнає неправильну вимову звуків.

- на четвертому етапі дитяче мовлення стає правильним. Дитина диференціює правильну і неправильну вимову звуків, намагається їх виправити.

- на п'ятому етапі завершується процес фонематичного розвитку, дитина чує і говорить правильно. З'являється усвідомлення звукової сторони мови.

Як доведено вченими, до трьох років дитина проходить перші три етапи, два наступні - в дошкільному віці.

Одним із завдань словникової роботи в закладі дошкільної освіти є «збагачення словника дітей новою лексикою; активізація словника» [4, с. 67]. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, збагачення це «дія за значенням збагатити», збагачувати - «робити кого-, що-небудь багатшим за складом або змістовнішим, досконалішим».

Як зауважують науковці, словник людини поділяється на пасивний та активний. Пасивний словник це «слова, які людина розуміє, але сама ними в активному мовленні не користується». Активний словник це «слова, які мовець не тільки розуміє, але й використовує в своєму мовленні».

Пасивний словник завжди більший за активний; основна з погляду вживаності частина лексики, що постійно й вільно функціонує в різних сферах суспільного життя, складається насамперед із загальноновживаної лексики та нейтральної лексики, а також одиниць обмеженого вживання. Активний словник маюка поступово збільшується, в нього входять не лише загальноновживані слова, але й специфічні, які є активними тільки для членів її сім'ї і зумовлені, зокрема, характером праці батьків.

На думку Н. Гавриш, традиційно центральним завданням лексичного розвитку в дошкільному віці є «розширення словникового запасу в процесі ознайомлення з навколишнім середовищем, тобто кількісне його накопичення в пасивному, а насамперед в активному словнику» [3, с. 12].

На думку А. Богуш та Н. Гавриш збагачення словника це «кількісне збільшення обсягу словникового запасу (у вузькому розумінні); засвоєння нових значень знайомих слів (якісне засвоєння лексики) та переведення їх в активний словник, що забезпечує повноцінне спілкування, пізнання довкілля, мовленнєве самовираження» [2, с. 323]; «кількісне збільшення обсягу нових слів і розширення смислового поля вже знайомих - з метою збільшення їх використання у зв'язному мовленні».

Збагачення словника включає не лише розширення його об'єму, але і виховання в дітей уваги до змістової сторони слова, його семантичне уточнення значень слів, збагачення зв'язків з іншими словами [5, с. 31]. Така робота з дітьми потребувала проведення спеціальних досліджень з боку вчених та розробки методичних матеріалів.

Науковець В. Логінова, розвиваючи ідеї Є. Тихеевої, уточнила методику збагачення словника на основі ознайомлення дітей з предметами, їхніми ознаками і якостями, матеріалами, з яких вони зроблені, показала вплив системи знань про предмети на розумовий та мовний розвиток.

Розвиток словника дітей, як вказувала В. Логінова, «постійно ускладнюється, збільшується, що пояснюється збагаченням словника дітей на основі ознайомлення з новими предметами; введенням слів, що позначають якість, властивості, відношення на основі поглиблення знань про предмети та явища навколишнього світу; введенням слів, що позначають елементарні поняття на підставі розрізнення й узагальнення предметів за істотними ознаками; залученням дітей до різноманітної народної лексики через ознайомлення з фольклорними і літературними творами; а також процесом опанування образної лексики української мови».

А. Богуш, дослідивши особливості словника дітей молодшого дошкільного віку, визначила змістовий аспект словникової роботи з дітьми з молодшої групи (четвертий рік життя):

- «збагачувати словник дітей новими словами відповідно до освітніх ліній; - продовжувати збагачувати словник дітей іменниками, словами, які позначають близьке, віддалене, далеке оточення дитини, словами, що позначають абстрактні поняття (сміливість, біг, швидкість), словами з характерним значенням (чемпіон, пустун, боягуз);

- учити правильно користуватися словами, що позначають частини тіла людей і тварин;

- збагачувати словник дітей прикметниками: присвійними (матусин, татів, бабусин), що означають фізичні якості людини, інших істот (предметів) (здоровий, сильний, стрункий), психічні властивості, особливості характеру (розумний, вольовий, мужній); відносними (дерев'яний, гумовий, металевий) та відносно-якісними прикметниками (трав'яний, овочевий, фруктовий), прикметниками вищого ступеню порівняння (молодший, дужчий, більший, нижчий, спритніший, кращий), найвищого ступеня з префіксом най- (наймолодший, найдужчий, найбільший, найнижчий, найспритніший, найкращий);

- збагачувати словник дітей дієсловами, учити розрізняти значення дієслів із префіксами за-, при- (забігти - прибігти, зайти - прийти);

- поповнювати словник дієприкметниками (битий, змарнілий, засмучений), дієприслівниками (стоячи, сидячи, лежачи, підстрибуючи), прислівниками (зверху, знизу, направо, наліво, вдало);

- продовжувати розширювати словник дітей синонімами: тримати - держати, красивий - гарний, дякую - спасибі, антонімами: вгорі - внизу, високо - низько.

- увести в активний словник дитини форми вітання та прощання (добрий ранок, добрий день), форми ввічливого прохання (будь ласка), подяки (дякую, спасибі), вибачення (пробачте, вибачте, пробач, вибач), форму ввічливого звертання до дорослих (Вам, Вас, з Вами);

- засвоїти форму звертання до дітей: називати дитину на ім'я, лагідно (Іванку, Оксанку)».

Зазначимо, що добираючи слова до занять, вихователь повинен керуватись відповідними принципами словникової роботи.

Серед них можна визначити такі:

- тематичний принцип введення лексики;
- принцип нормування слів або обмеженого словникового мінімуму;
- практична цінність слова для даного етапу навчання;
- частотність уживання слів у розмовному мовленні;
- засвоєння слів в активній практичній діяльності;
- принцип описування понять і тлумачення їх значення;
- доступність слова за звуковим складом [1, с. 222].

Провідним принципом введення нових слів є групування їх за темами.

А. Богуш зазначає, що тематичний принцип дозволяє включати нові слова в активне розмовне мовлення, будувати діалог з відповідної теми, складати розповіді в межах однієї теми, а не тільки ознайомлювати дітей з новими словами [1, с. 222].

Принцип практичного значення слова та частотності вживання слів, на думку А. Богуш, дозволяє педагогу самостійно варіювати добір слів відповідно до місцевих умов, сезону тощо (професії батьків, види транспорту, одяг, їжа, свята тощо). Відповідно до означеного принципу, дитина повинна засвоювати нове слово в такій послідовності, яку було визначено ще свого часу Є. Тихеевою: відчуття окремих властивостей, ознак, якостей предмета; сприймання цілісного образу; формування уявлення про предмет; відображення поняття в слові [1, с. 225].

Діти розглядають предмети, беруть у руки, діють з ними, засвоюють їх назви. Нові слова закріплюють під час різних форм роботи з дітьми протягом дня. Діти повинні діяти з іграшками, предметами чи речами в різноманітних видах діяльності. Тут починає діяти принцип засвоєння нового слова на основі активної практичної діяльності.

Наступний принцип - комплексне розв'язання всіх завдань словникової роботи в єдності: збагачення, уточнення та активізація словника на кожному занятті. Наприклад, під час спостереження за іграми старших дошкільників на прогулянці вихователь намічає такі завдання: збагатити словник дітей дієсловами (грають, стрибають, бігають), прислівниками (веселі, жваві, активні); уточнити значення слів (гра, біг, стрибки, ходьба); активізувати словник словами (прогулянка, гра, відпочинок).

Принцип словникової роботи - єдність навчальних, виховних завдань та завдань словникової роботи, в ході виконання програмних вимог реалізовується з усіх розділів програми як на заняттях, так і в повсякденному житті. Кожний розділ програми виховання та навчання дітей має свою специфічну лексику, з якою дітей можна познайомити лише на спеціальних заняттях: з фізичного виховання (біг, ходьба, стрибати, лазити, кидати, колода, обручі, скакалка, вправа, гімнастика, масаж); з ознайомлення з природою (сонце, повітря, вода, дощ, повітря); з математики (лічба, рахунок, більше, менше, порівну); з малювання (фарби, фарбувати, пензлик, олівці, аркуші) тощо [5, С. 336].

Процес пізнавальної діяльності природознавчою, суспільною, емоційно-оцінною лексику, ускладнюється словами, що позначають предмет, дію, час, простір, кількість, величину, то і збагачується словник дитини.

Якщо говорити про ознайомлення дітей з суспільним довкіллям, то основні базові поняття, з якими повинні бути ознайомлені діти дошкільного

віку, можна подати у вигляді кількох поняттєвих ліній, якими діти оволодівають на заняттях та в повсякденному житті:

- я – моє ім'я – особистість – громадянин України – землянин (житель планети Земля як світової спільноти);
- моя сім'я – мої родичі – мої друзі – мої знайомі – люди навколо мене;
- моя кімната (дитячий куточок) – мій дім (квартира) – моя вулиця – мала Батьківщина (місце, де я живу) – Україна (велика Батьківщина) – Земля (спільна домівка людства);
- усі різні – усі рівні;
- предмети найближчого оточення.

У процесі ознайомлення дітей з соціальним довкіллям у них мають бути сформовані такі групи вмій, що стануть основою для набуття соціальних навичок і ключових компетенцій [6]:

- інтелектуальні: аргументовано відстоювати власну точку зору; толерантно вислуховувати точку зору іншої людини; обробляти й зіставляти отриману інформацію; розуміти проблему, причину конфлікту і бачити шляхи розв'язання проблеми та виходу з конфліктної ситуації;
- комунікативні: співпрацювати з оточенням, бачити свою роль і своє місце у виконанні спільних завдань; шукати і знаходити компроміс; дотримуватися правил поведінки; брати до уваги вікові особливості учасників спілкування; поважати права і свободи людей;
- практичні: реалізовувати свої права і свободи; захищати свої права; співвідносити свої права і свободи з обов'язками та загальноприйнятими правилами поведінки; любити батьків і родичів; поважати людей навколо; любити свою Вітчизну – Україну - і пишатися нею; шанувати державні символи.

Висновки. Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що збагачення словника відбувається головним чином при безпосередньому сприйнятті навколишнього, проте словникову роботу не можна вважати при цьому завершеною. Традиційна методика має відповідати сучасним вимогам освітнього стандарту – Базового компонента дошкільної освіти, міжпредметним підходам та інтеграції освітньої діяльності у закладах дошкільної освіти.

Література:

1. Богуш А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для ВНЗ / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш К. : Видавничий Дім "Слово", 2007. 408 с.
2. Богуш А. М., Руденко Ю. А. Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок. Одеса : Поліграф. 2005. 254 с.

3. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навч.-метод. посіб. Київ : Шкільний світ : Вид. Л. Галіцина, 2006. 119 с
4. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огневюк; за наук. ред. Г. В. Беленька, М. А. Машовець. Київ: Ун-т імені Б. Грінченка, 2016. 304 с.
5. Тиндюк Н. Т. Загальні педагогічні основи словникової роботи з дітьми молодшого дошкільного віку. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки». Вип. 1.39. Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2012. С. 333–337.
6. П'янківська Л.В. Особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2023. № 10(28). С. 623–633. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-623-633](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-623-633).

References:

1. Bohush A. (2007) *Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi* [Methods of familiarizing children with the environment in a preschool educational institution]. K. : Vydavnychi Dim "Slovo". 408 p. [in Ukrainian].
2. Bohush A. M., Rudenko Yu. A. (2005) *Zbahachennia slovnyka doshkilnykiv ekspresyvnoiu leksykoiu narodnykh kazok* [Enriching the vocabulary of preschoolers with expressive vocabulary of folk tales]. Odesa : Polihraf. 254 p. [in Ukrainian].
3. Havrysh N. (2006) *Rozvytok zviaznoho movlennia doshkilniat* [Development of coherent speech of preschoolers]. Navch.-metod. posib. Kyiv : Shkilnyi svit : Vyd. L. Halitsyna 119 p. [in Ukrainian].
4. Ohneviuk, V. O. (Eds.). (2016). *Dytyna: osvithnia prohrama dlia ditei vid dvokh do semy rokiv* [Child: educational program for children from two to seven years]. H. V. Bielienska, M. A. Mashovets (Ed.). Kyiv. Un-t imeni B. Hrinchenka [in Ukrainian].
5. Tyndiuk N. T. (2012) *Zahalni pedahohichni osnovy slovnykovoї roboty z ditmy molodshoho doshkilnoho viku* [General pedagogical foundations of vocabulary work with children of younger preschool age]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O.Sukhomlynskoho. Seriiia «Pedahohichni nauky». Vyp. 1.39. Mykolaiv: MNU imeni V.O.Sukhomlynskoho. P. 333–337. [in Ukrainian].
6. Piankivska L.V. Peculiarities of showing resilience among students in wartime conditions. Perspectives and innovations of science. ("Pedagogy" Series, "Psychology" Series, "Medicine" Series). 2023. No. 10(28). P. 623–633. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10\(28\)-623-633](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-10(28)-623-633).